

A katolikus egyház a dualizmus korában

GÁRDONYI MÁTÉ

Állóvíz, sőt mocsár – így jellemzi Nyisztor Zoltán pap-publicista a dualizmus korának egyházi miliőjét, a 20. század első felének katolikus megújulásáról élete alkonyán írott esszéjében.¹ De a vizek megmozdulnak – utal egy újabb fejezetcímmel az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmei nyomán kibontakozó politikai katolicizmusra és izmosodó keresztény sajtóra, amikor felbukkant a „hódítók” nemzedéke, Prohászka Ottokárral az élen. Nyisztor sommás ítélete nyilvánvalóan azt a meggyőződést tükrözi, hogy a magyar katolikusok számára a két világháború közötti politikai-társadalmi berendezkedés sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett, mint a megelőző liberális éra. Ehelyütt nem célok ennek a történelmi eseményeket és szereplőket a „post tenebras lux, a sötétség után lőn világosság” mottó jegyében értékelő szemléletnek a kritikai vizsgálata, inkább azokat a folyamatokat, összefüggéseket szeretném megvilágítani, melyek egyháztörténeti hátterét képezik a magyar görögkatolikusok korabeli törekvéseinek.

Egyháztörténeti nézőpontból a dualizmus korának fő jellegzetességét abban láthatjuk, hogy a katolikus egyháznak meg kellett találnia helyét az Osztrák-Magyar Monarchia liberális elvekre épülő politikai és közjogi környezetében,² társadalmi téren pedig válaszolnia kellett a modernitás kihívásaira.³ A kettős kihívásra adott egyházi válasz

1 NYISZTOR ZOLTÁN: *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújítása*, Bécs, 1962, 9–39.

2 KOZÁRI MONIKA: *A dualista rendszer (1867–1918)*, Budapest, 2005, (Modern magyar politikai rendszerek); GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II.* Budapest, 1934, (A Magyar Szemle könyvei VIII–IX. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Budapest, 1992); Historiográfiai áttekintés: *Magyarország története a 19. században*, Szerk. GERGELY ANDRÁS, Budapest, 2005, (Osiris Tankönyvek), 379–384, 540–545.

3 Ennek a kérdésnek az elemzéséhez lásd TÓTH ZOLTÁN: *A rendi norma és a „keresztény*

szimbóluma lehetne a budapesti Szent István-bazilika, melyet ugyan 1851-ben kezdtek el építeni, de éppen a kiegyezés idején módosították a terveken (Hild József klasszicista tervét Ybl Miklós neoreneszánsz épülete váltotta fel), s teljes pompájában csak 1905-ben szenteltek fel.⁴ A bazilika stílusát tekintve igazodik a magyar parlamentnek is helyet adó, elegáns pesti városrész összképéhez, ugyanakkor a főváros panorámáját uraló kupolájával azt is jelzi, hogy a katolikus egyház továbbra is domináns akar maradni a modernizálódó magyar társadalomban. Illeszkedés az új politikai irányhoz a régi privilégiumok lehetőség szerinti fenntartásával, és az egyház társadalmi befolyásának megőrzése – ezek voltak azok a célok, melyek a kiegyezés után az egyházi vezetés irányvonalát meghatározták.⁵

Katolikusok a társadalomban

Az 1869. évi első hivatalos magyar népszámlálás és az 1910. évi népszámlálás között eltelt négy évtizedben a katolikus vallásúak száma 7 millió 789 ezerről 11 millió 18 ezerre, népességen belüli arányuk pedig 57,3 %-ról 60,3 %-ra emelkedett (Horvát-Szlavónország nélkül).⁶ Miközben Magyarország lakossága 34,5 %-kal nőtt (13 millió 578 ezer főről 18 millió 264 ezer főre), a latin szertartású katolikusok száma ennél

polgárisodás”. *Társadalomtörténeti esszé*, in Századvég (1991), 2–3, 75–130.; TÓTH ZOLTÁN: *A rendi társadalomszervezet történeti színeváltozásai*, in *Előadások a polgárisodásról, I. Rendiség és polgárisodás*, Szerk. TÓTH ANDRÁS, Budapest, 1991, 13–25.

- 4 KEMÉNY MÁRIA: *A Szent István-bazilika. Építészet, város, történelem*, Budapest, 2010.
- 5 SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918*, München, 1974, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.); HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.), 444–512, 551–555.; LUKÁCS LAJOS: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*, Budapest, 1981, 146–197.; ADRIÁNYI GÁBOR: *A magyar állam és a Vatikán (1848–1918)*, in *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium*, Szerk. CSÉFALVAY PÁL–DE ANGELIS, MARIA ANTONIETTA, Budapest, 2001, 111–127.; KATUS LÁSZLÓ: *Vallások és egyházak a polgári Magyarországon*, in *Magyar Kódex. I–VI*. Budapest, 1999–2001, V. 297–317.
- 6 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, Összeáll. SEBŐK LÁSZLÓ, Budapest, 2005, 276–277.; BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Budapest, 1996, (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.), 154–162.; A Horvát-Szlavón társországgal együtt nézve a felekezeti arányok másként alakulnak, részben a latin szertartású katolikusok, részben az ortodoxok javára. 1910-ben Horvát-Szlavónországban a római katolikusok száma 1 millió 877 ezer fő (a népesség 71,6 %-a), az ortodoxok száma 653 ezer fő (24,9 %) volt. A továbbiakban is a Horvát-Szlavónország nélküli adatokat használom.

nagyobb arányban, 45 %-kal emelkedett (6 millió 209 ezerről 9 millió 10 ezerre, vagyis az összlakosság 45,7 %-áról 49,3 %-ára).⁷ A görög szerzetású katolikusok növekedése az átlag alatt maradt 27,4 %-os értékkel (1 millió 575 ezerről 2 millió 7 ezerre, számarányuk viszont 11,6 %-ról 11,0 %-ra csökkent). A római katolikusoké⁸ mellett az izraeliták lélekszáma nőtt az átlag felett, 69 %-kal (541 ezer főről 911 ezer főre),⁹ a többi felekezeté az átlag alatt maradt (reformátusok: 29 %, evangélikusok: 19 %, görög keletiek: 12 %). A római katolikusoknak ez az „előnye” nem magyarázható pusztán a nagyobb termékenységgel, mert az ugyan magasabb volt, mint a reformátusoké vagy az evangélikusoké, de alatta maradt a görögkatolikusok és görögkeletiek mutatóinak (de az izraelitáknak és az unitáriusokénak is). Az adatok értékelésénél tekintetbe kell venni az 1870-es évek járványainak népességapasztó következményeit, melyek a római katolikusok törzsterületének számító Dunántúlt és Felvidéket kevésbé sújtották, továbbá a gyermekhalandóság, a halálozási ráta és a kivándorlás régióként eltérő hatásait.¹⁰

A dualizmus korában a katolikusok mindkét rítusa etnikailag vegyes képet mutatott, a magyarság részarányának emelkedésével. A római katolikusok többsége magyar volt (1880-ban 55,1 %, 1910-ben 64,7 %), jelentős német (1880: 18,9 %, 1910: 14,0 %) és szlovák (1880: 19,7 %, 1910: 15,5 %), valamint kisebb horvát nyelvi közösséggel (1880: 3,9 %, 1910: 2,1 %). A görögkatolikusoknak kisebb része volt magyar (1880: 9,39 %, 1910: 15,16 %), többségük román (1880: 58,8 %, 1910: 56,4 %) és rutén (1880: 22,7 %, 1910: 22,7 %), illetve szlovák (1880: 6,8 %, 1910: 3,9 %).¹¹ Az iskolázottság tekintetében a latin szertartásúak valamivel az átlag fölött álltak 1880-ban, ami az írni-olvasni tudást illeti (39,5 %, átlag: 36,4 %), de lemaradtak a reformátusok, evangélikusok és izraeliták 50 % feletti mutatóihoz képest, míg a görög szertartásúak a rangsor utolsó

7 1869-ben még külön rovatban szerepeltek az örmény szertartású katolikusok (4.344 fő), ez azonban az 1890-es népszámlálástól kezdve megszűnt, adataik a „római katolikus” rovatba kerültek.

8 A statisztikák a latin szertartású katolikusokat „római katolikusként” tartják nyilván, holott az újkori katolikus egyháztan és kánonjog szerint a római pápa főségét elfogadó, bármely rítusú katolikus egyaránt „római katolikus”. A továbbiakban mégis – igazodva a köznyelvhez – egyenértékűként használjuk a „latin szertartású” és a „római katolikus”, illetve a „görög szertartású” és a „görögkatolikus” kifejezéseket. Az ortodoxokat a korabeli terminológia „görögkeleti” elnevezéssel illette.

9 Illetve még az unitáriusoké 36 %-kal (54 ezerről 74 ezer főre), és az egyéb felekezetűek száma háromezerről 17 ezerre.

10 MÓRICZ MIKLÓS: *Magyarország népessége vallási elemei szerint az 1866–1915 években*, in MÓRICZ MIKLÓS: *Válogatott tanulmányok I.*, Budapest, 2003, 223–243.

11 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 163.

helyét foglalták el 9,1 %-kal. 1910-re a római katolikusok hátránya mérséklődött (63,8 %, átlag: 50,8 %, református: 68,5 %), és a görögkatolikusok írni-olvasni tudása is jelentősen emelkedett (27,6 %).¹² Az urbanizáltság fokát illetően is különbség mutatkozott a két rítus között: míg a latin szertartásúaknak 20,9 %-a élt városokban az 1910-es népszámlálás szerint (átlag: 19,0 %), addig a görög szertartásúaknak csak 6,2 %-a.¹³ Ez az a korszak, amikor a görögkatolikusok kezdenek „láthatóvá válni” olyan városokban, ahol korábban elhanyagolható számban voltak jelen. Debrecenben 1869-ben 416 görögkatolikust számláltak, 1910-ben már 2.655-öt, bár ők így is csak a város lakosságának 2,9 %-át tették ki. Miskolcon 1869-ben 348 volt a görögkatolikusok száma, 40 év múlva már 2.128, a lakosság 4,1 %-a. Mindkét helyen a 20. század első évtizedében jött el a templomépítés és egyházközség-alapítás ideje. De említhetjük a főváros példáját is: 1869-ben Pest-Buda-Óbuda görögkatolikusainak száma 638 volt, 1910-ben már 9.428 (bár csak a lakosság 1,1 %-a). Nyíregyházán ugyan az első népszámláláskor is élt 2.408 görögkatolikus (10,9 %), de 1910-re számuk megduplázódott, bár arányuk nagyjából változatlan maradt (4.378 fő, 11,4 %).¹⁴ Egyébként általános tendencia volt, hogy addig vallásilag majdnem homogén, vagy egy többségi felekezettel rendelkező települések multikonfesszionális jellegűvé váltak a korszak ipari és kereskedelmi fellendülésének hatására.

Egyházkormányzat és államegyházi vonások

Egyházkormányzati téren a katolikus egyház Magyarországon 19 latin szertartású és 6 görög szertartású egyházmegyét foglalt magába.¹⁵ Az esztergomi érseki tartományhoz 8, a kalocsa-bácsihoz 3, az egerihez pedig 4 szuffragáneus püspökség tartozott a latin rítusban, továbbá a pannonhalmi nullius apátság közvetlenül a Szentszék alá rendelve. A görögkatolikus egyházmegyék közül továbbra is az esztergomi érseki tartományhoz tartozott a munkácsi és az eperjesi püspökség, a román görög szertartásúak számára viszont 1854-ben felállították a fogaras-gyulafehérvári érsekséget, mely alá a nagyváradi, s az újonnan alapított szamosújvári és lugosi püspökségeket sorolták. Ugyancsak az önké-

12 BALOGH–GERGELY 1996., i. m. 164.

13 BALOGH–GERGELY 1996., i. m. 164.

14 *1869. évi népszámlálás*, i. m. 54, 73, 145, 172.; BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 157–158.

15 Az archontológiához lásd BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 36–85.

nyuralom idején, 1852-ben jött létre Horvátországban a zágrábi érseki tartomány, két latin és egy görög szertartású (Körös) szuffragáneussal. Ezáltal mind a horvátok, mind a románok kikerültek az ősi esztergomi egyháztartományból; ennek látszólag csak szimbolikus jelentősége volt, ami azonban a magyar szabadságharc leverése utáni években, ráadásul a nacionalizmusok korában nem lebecsülendő.

A dualizmus korának a magyar püspöki kar – Scitovszky János bíboros 1866-ban bekövetkezett halálát követően – új primással az élen indult neki. Simor János, az osztrák egyházpolitika aktív támogatója volt korábban, uralkodói kinevezése (1867. január 20.) épphogy megelőzte a magyar alkotmányosság helyreállítását, ám rugalmas egyházpolitikusként bizonyult, s 1891-ben bekövetkezett haláláig kezelni tudta az állam és az egyház között fellépő feszültségeket.¹⁶ A kiegyezés sajátos egyházi hatása volt, hogy több olyan főpap került be (vagy vissza) a püspöki karba, aki korábban hátrányt szenvedett hazafias magatartásáért. Ilyen rehabilitációban részesült Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök és Mihalovics József zágrábi érsek, akik a szabadságharc utáni megtorlás áldozatai voltak, de ebbe a körbe tartozik Haynald Lajos is, akinek 1863-ban erdélyi püspöki székébe került a magyar nemzeti követelések felkarolása, s most Rómából visszatérve kalocsai érsek lett.¹⁷ Rá számíthatott leginkább a magyar kormány, amikor az új állami egyházpolitika támogatásáról volt szó.¹⁸ Egyébként a magyar egyház súlyát mutatja, hogy ebben az időszakban általában két bíborosa is volt az országnak, a mindenkori primás mellett előbb Haynald érsek, majd Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök,¹⁹ Samassa József egri érsek, végül Hornig Károly veszprémi püspök²⁰ (a zágrábi érsekek közül Haulik György és Mihalovics József kapta meg a bíborosi kalapot).

A kiegyezés közvetett hatásai közé tartozik a magyar püspöki kar testületi jellegének megszilárdulása. A Magyar Királyság egyházmegyeit érintő közös ügyekben korábban is tartott tanácskozásokat a chorus

16 MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*, Budapest, 1970, 289–324.; ADRIÁNYI GÁBOR: *Simor primás és a magyar egyházpolitika*, in *Simor János Emlékkönyv*, Szerk. BEKE MARGIT, Budapest, 1992, (Strigonium Antiquum I.), 15–22.

17 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. *Biográfia*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2003, Kézirat.

18 LAKATOS ANDOR: *Közvetítés és kiegyenlítés. Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1867–71 közötti időszakában*, in *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. 1848–1918*, Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ, Budapest, 2001, (METEM könyvek 29.), 119–130.

19 PÁLKOVICS ISTVÁN: *Schlauch Lőrinc*, Temesvár, 2002.

20 RAJCSI PÁL–HERMANN ISTVÁN–BARANYA PÉTER: *Báró Hornig Károly emlékezete*, in *Studia Wesprimiensia* 6 (2004) 1–2, 110–126.

episcoporum, mint például 1848 forradalmi hónapjaiban, de ezek az értekezletek 1866-tól váltak rendszeressé (a horvát főpapok viszont ettől kezdve nem vettek részt rajtuk).²¹ Kezdetben a püspökök összejövetel-ei az országgyűlési ülészakokhoz igazodtak, de 1891-től, már Vaszary Kolos prímássága alatt²² szokássá vált az ettől független, tavaszi és őszi rendes ülések rendje, és a jegyzőkönyv vezetése.²³

A katolikus egyház közjogi helyzetét az határozta meg, hogy a kiegyezés után újból életbe lépett a '48-as áprilisi törvények azon alapelve (1848: XX. tc.), amely kimondta a keresztény felekezetek „tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát” (1868: LIII. tc.).²⁴ Ez katolikus szempontból visszalépés volt az 1855. évi osztrák konkordátumhoz képest, mert az Apostoli Szentszékkal összbirodalmi szinten kötött megállapodás az államvallási privilégiumok talaján állt.²⁵ De a kiegyezés idején ehhez a magyar püspökök nem ragaszkodtak, mivel a konkordátum a magyar alkotmányosság felfüggesztésének idején kötött, ezért nemzeti sérelmet jelentett. Így jogilag megszűnt a katolikus egyház államvallás jellege, ám ezt nem hajtották végre a maga teljességében, és nem következett belőle a szeparáció, vagyis az állam és az egyház szétválasztása. A királynak katolikusnak kellett lennie, a koronázást katolikus rituálé szerint végezték. Az állami ünnepeken a hivatalos istentiszteleteket katolikus templomban tartották, az egyházi ünnepeken pedig az állami szervek képviseltették magukat. A főrendiház 1885. évi reformjáig intézményes parlamenti képvisellete csak a katolikus és ortodox egyházaknak volt, a protestánsoknak nem.

Mindenekelőtt azonban megmaradt az apostoli király főkegyúri joga. A magyarországi katolikus egyház feletti patronátus elsősorban az érsekek és püspökök, apátok és prépostok, valamint a káptalani méltóságok kinevezési jogát, illetve az egyházi vagyonkezelés feletti főfelügyeleti jogot jelentette. Az uralkodó ezt a jogát a kiegyezés nyomán létrejött alkot-

21 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II.*, Összeáll. BEKE MARGIT, München-Budapest, 1992. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.), I. 16–21.

22 MESZLÉNYI, i. m. 325–352.; FÜLÖP ÉVA: *Vaszary Kolos*, in *Esztergomi érsekek. 1001–2003*, Szerk. Beke Margit, Budapest, 2003, 379–385.

23 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Szerk. BEKE MARGIT, Budapest, 2018.

24 BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásy gyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. I–II.*, Budapest, 2005, (História könyvtár. Okmánytárak 2.), I. 249–251.

25 ADRIÁNYI GÁBOR: *A Bach-korszak egyházpolitikája. 1849–1859*. Budapest, 2009, 112–179.; BALOGH–GERGELY 2005, i. m. 202–214.

mányos keretek között a magyar kultuszminisztérium útján gyakorolta. Ennek egyik következménye a jogtörténeti vita folytatása lett a főkegyúri jog természetéről.²⁶ Egy másik következmény abban jelentkezett, hogy a főpapi tisztségek betöltésénél a szabadelvű kormányzathoz való lojalitás szempontja erősen érvényesült. Érintetlenül maradt továbbá a katolikus egyház múltból örökölt birtokállománya, mely megközelítette a 2 millió katasztrális holdat (ebből 280 ezer hold esett a görögkatolikus egyházmegyékre), míg a többi felekezet összesen mintegy 400 ezer hold felett disponált.²⁷ Különbözött a birtokállomány összetétele is, mert a többi felekezetenél a helyi gyülekezetek és iskolák tulajdona képezte a földbirtok gerincét, míg a katolikusoknál a 2 millióból 1 millió 600 ezer hold érsekségi és püspökségi, káptalani, valamint apátsági és prépostsági kezelésben állt.

Katolikus autonómia, I. Vatikáni zsinat, oktatásügy

Az a kérdés, ami a püspököket a kiegyezés után rendszeres tanácskozásokra sarkallta, elsősorban a katolikus autonómia ügye volt.²⁸ Báró Eötvös József '48-as kultuszminiszter, aki most újból elfoglalta ezt a posztot, s 1871-ben bekövetkezett haláláig be is töltötte,²⁹ a királykoronázás után nem sokkal levelet intézett Simor prímáshoz, melyben felvette a világiak bevonását az egyház anyagi ügyeinek intézésébe. Eötvöst ebben a kezdeményezésben liberálkatolikus meggyőződése vezette, az az 1830-as évektől kezdve ható eszme, mely az egyháznak az államtól való nagyobb függetlenségében látta a katolikus vallás térvesztésének ellenszerét. Eötvös ugyanakkor a polgári társadalom számára is előnyösnek vélte az önkormányzatok kiépítését az állami centralizmussal szemben. Ennek az autonómia-koncepciónak megvoltak a maga előzményei,

26 CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest, 1966, 64–68, 80–86.

27 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 234–235.

28 TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom. 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*, Budapest, 1941, (Palaestra Calasanciana 33.); GERGELY JENŐ: *Egyházi autonómiák 1848–2000*, in *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*, Szerk. GERGELY JENŐ. I–III., Budapest, 2005, I. 173–222.

29 SCHLETT ISTVÁN: *Eötvös József*, Budapest, 1987, 230–292.; BARTUSZ–DOBOSI LÁSZLÓ: *Aki hitét veszté, elmerül. Báró Eötvös József katolicizmusa*, Budapest, 2011, 121–168.

egyrészt a '48-as magyarországi törekvésekben,³⁰ másrészt az erdélyi Római Katolikus Státus szervezetében, amely ekkor is működött.³¹

A miniszter kezdeményezése kedvező fogadtatásra talált a püspököknél, mert ettől remélték, hogy az államegyházi privilégiumok elvesztése után a katolikusok nem kerülnek hátrányba a belügyeiket autonóm módon intéző protestánsokkal szemben. De már Eötvös és a primás levélváltásából látszott, hogy a gyakorlati megvalósítást illetően nincsen összhang, mivel a kultuszminiszter a világiak mind szélesebb körű bevonására helyezte a hangsúlyt, míg Simor a vagyoni és iskolai ügyek feletti szabad rendelkezést tartotta lényegesnek. Az egyeztetések során a püspöki kar tudomásul vette, hogy az országos és a helyi szintű önkormányzatok mellett egyházmegyei szint is létrejöjjön, ami jelentősen korlátozta volna a megyéspüspökök jogait, valamint azt is, hogy a laikusok 2/3-os arányban képviseltessék magukat a klerikusok mellett. Az 1869 és 1871 között több szakaszban ülésező autonómia-kongresszus végül kudarcba fulladt, nem utolsó sorban azért, mert a megválasztott képviselők radikális szárnya a megállapított kereteken túlmenve az egyház belső reformját követelte. Így végül minden maradt a régiben, bár a katolikus autonómia ügye időről-időre, utoljára 1918-ban napirendre került. De az autonómia-mozgalom egészében mégsem volt hatástalan, mert megnyitotta az utat az alsó fokú szerveződés, az anyagi ügyekben illetékes egyházközségi képviselőtestületek létrehozása előtt.

Az autonómia-kongresszus imént említett radikalizálódása nem volt független az 1869/70-ben ülésező I. Vatikáni Zsinat hazai következményeitől.³² Bár ennek az egyetemes zsinatnak az előkészítése 87 határozati tervezet megtárgyalását irányozta elő, ebből azonban Rómának az Olasz Királysághoz csatolása, s a zsinat emiatt történt felfüggesztése nyomán csak két dekrétum jutott el a zárószavazásig, ráadásul az egyik a liberális közvélemény szemében botránykönek számító pápai tévedhetetlenség dogmáját mondta ki. Az előzetes konzultáció során a megkérdezett Simor bíboros az infallibilitás dogmatizálásához alkalmatlannak tartotta a kort, s elégségesnek találta a pápai primátus tanának korábbi megfogalmazását. Ezen az állásponton volt a Rómába utazó magyar püspökök többsége is, így ők a zsinaton az inopportunisták kisebbségi állás-

30 SARNYAI CSABA MÁTÉ: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*, Budapest, 2002.

31 1868-ban elfogadott szabályzatát lásd *Autonómiák*, i. m. I. 611–626.

32 ADRIÁNYI, GABRIEL: *Ungarn und das I. Vaticanum*, Köln-Wien, 1975 (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 5.); KATUS LÁSZLÓ: *Az I. Vatikáni Zsinat az újabb történeti kutatások tükrében*, in *Mérleg* 38 (2002), 195–215.

pontját képviselték. A püspökök helyzetét nehezítette, hogy a magyar kormány is nyomás alá helyezte őket, így végül azokhoz csatlakoztak, akik a végszavazást megelőzően elhagyták Rómát. Tették ezt abban a hiszemben, hogy így nem lesz meg a határozat elfogadásához szükséges erkölcsi többség (csak egyetlen magyar főpap maradt, Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök).³³ Ez azonban nem akadályozta meg a dogma elfogadását, amire a magyar kormány a királyi tetszvényjog (placetum) felújításával válaszolt, azaz állami beleegyezéshez kötötte a pápai rendeletek magyarországi kihirdetését. Azokra a főpapokra, akik ennek dacára mégis közzétették a zsinat határozatait, retorzió várt. Egy ilyen ügy kapcsán – amikor 1873-ban Schopper György rozsnyói püspök került célkeresztbe – mondta el Deák Ferenc utolsó országgyűlési beszédét, melyben állam és egyház viszonyának ideális példaként az észak-amerikai modellt jelölte meg, ahol az egyházakat szabad társulásokként kezelték, ezt azonban az európai társadalomfejlődésre tekintettel csak fokozatosan megvalósíthatónak tartotta.³⁴

A püspököket ugyancsak rendszeres egyeztetésre sarkallta Eötvös legjelentősebb kezdeményezése, a közoktatás újjászervezése. Az 1868. évi népiskolai törvény ugyan elismerte a felekezetek iskola-fenntartási jogát, a községi iskolák felállításának lehetővé tételével mindazonáltal felszámolta az egyházak oktatási monopóliumát (ami nem érintette a hitoktatás kötelező jellegét). Ennek ellenére 1895-ben még az elemi iskolák 81, 1910-ben 71 %-a volt egyházi irányítás alatt (a katolikusra esett 45, illetve 42 %),³⁵ az államosítási törekvések csak ezután jelentkeztek, s elsősorban a nemzetiségi oktatás visszaszorítását célozták. Részben az oktatás ügyét érintette a Vallás- és Tanulmányi Alap állami vagy egyházi jellegéről folyó vita.³⁶ A Tanulmányi alapot Mária Terézia a felosztatott jezsuita rend vagyonából hozta létre, és a királyi katolikus gimnáziumok, a jogakadémiák és tanítóképzők, illetve a piarista és premontrei vezetés alatt álló gimnáziumok egy részének fenntartását szolgálta, míg a Vallásalapot a II. József által felosztatott rendházak vagyona képezte, és a plébániai pasztoráció támogatása mellett a papneveldek fenntartá-

33 LAKATOS ANDOR: *Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök és az I. vatikáni zsinat*, https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/Jekelfalusy-I-Vat-Zsinat_eloadas_2017-05-06.pdf

34 *Magyar liberalizmus*, Vál. TÖKÉCZKI LÁSZLÓ, Budapest, 1993. (Modern ideológiák), 144–148.

35 BALOGH–GERGELY 1996, i. m. 214–218.

36 CSIZMADIA i. m. 186–195.; CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918*, Budapest, 1999.

sát is szolgálta. Ezen alapítványokat, melyek törzsvagyonát nagyrészt föld- és erdőbirtok alkotta, az állam kezelte, de mint látjuk, a katolikus oktatásügyet szolgálták. Az 1870-es évektől ismételten felmerült, hogy e jövedelemből arányosan elosztva más felekezetek is részesüljenek. Erre végül nem került sor, nem úgy, mint a pesti egyetem katolikus jellegének elvesztésére. Eötvös Józsefnek az a terve, hogy a katolikus mellett protestáns és görögkeleti hittudományi fakultás is alakuljon, ugyan nem valósult meg, de a Pázmány Péter által alapított egyetem fejlesztése jelentős állami dotációval zajlott, s így az egyetem katolikus jellege megkérdőjeleződött, ami szimbolikusan a keresztek eltávolításában fejeződött ki.

Egyházpolitikai törvények és a „magyar kultúrharc” következményei

Az egyház és állam kapcsolatát jellemző, mint láttuk, nem feszültségmentes, de nagyobb összeütközést mégsem okozó helyzet változott meg alapjaiban az 1890-es évek elején, az úgynevezett egyházpolitikai törvények körüli csatározásokkal, amit magyar kultúrharcnak szoktak nevezni.³⁷ A válság gyökerei egészen a kiegyezésig nyúlnak vissza, a korábban említett 1868: LIII. tc.-ig, amely kimondta a keresztény felekezetek viszonyosságát, s tartalmazta a vegyesházasságból származó gyermekek vallásának szabályozását is. Tekintettel az ország multikonfesszionális jellegére, a felekezeti békét úgy vélte megőrizhetőnek a törvényhozás, ha az állam határozza meg a gyermekek vallását a „nem nemet követ” elve alapján (sexus sexum sequitur – fiúk az apa, lányok az anya vallását kövessék). Ez az állami törvény ellentétben állott a katolikus kánonjoggal, de a szülők megállapodásának sem engedett teret. Ezért az történt, hogy amikor a szülők mégis a katolikus plébánoshoz fordultak keresztelésért, akkor is, ha a gyermek a törvény szerint más vallású lett volna, a plébános megkeresztelte a gyermeket, illetve ahogy a tiltakozó – főként protestáns – lelkészek mondták: elkeresztelte. Ebből komoly feszültség alakult ki az 1890-es évek elejére, amikor a vegyesházasságok az összes házasságkötés 8,6 %-át tették ki, ami azonban a katolikusoknál

37 ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika 1847–1894. A vallásszabadság, a polgári házasság, a katolikus autonómia, az alapok és alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban. I–II.*, Budapest, 1894, (hasonmás kiadás: Budapest, 2012); SALACZ GÁBOR: *A magyar kultúrharc története. 1890–1895*, Pécs, 1938.

13,8 %-ot, a reformátusoknál 23,7 %-ot, az evangélikusoknál pedig 27,9 %-ot jelentett.³⁸

A helyzetet a kormány úgy próbálta kezelni, hogy előírta: „elkeresztelés” esetén a keresztelési bizonyítványt át kell küldeni a törvény szerint illetékes lelkésznek, a gyermek vallását pedig jogilag kell meghatározni, függetlenül a keresztelő lelkész felekezetétől. Mivel a plébánosok egy része nem engedelmeskedett, rájuk hatósági eljárás, pénzbüntetés várt. Ekkor a probléma gyökerét már abban látták, hogy Magyarországon csak egyházi anyakönyvezés folyt, ezért a Szapáry-kormány elhatározta az állami anyakönyvezés bevezetését. Amikor aztán képviselői indítványként ismét – a doktriner liberális Irányi Dánielnek köszönhetően a kiegyezés óta immár huszonharmadszor – terítékre került a vallás szabad gyakorlásának javaslata, a kormány mellé állt, sőt kezdeményezte az izraelita vallás recepcióját, azaz bevett vallások közé iktatását is. Az 1892-re összeállt egyházpolitikai törvénycsomag részévé vált a házassági jog egységes állami szabályozása – addig ugyanis öt felekezeti házasságjog volt érvényben –, ami magában foglalta a kötelező polgári házasság bevezetését. Ezt ugyan korábban, Tisza Kálmán alatt egyszer már kezdeményezték, de akkor még csak a keresztények és izraeliták közötti házasság problémájának megoldását látták benne, és a törvényjavaslat el is bukott a főrendiházban a katolikus főpapok és főnemesek összefogása miatt.

Az egyházpolitikai reformban katolikus szempontból sérelmes volt a polgári házasságkötés bevezetése, mivel abban – a házasság szentségi jellege miatt – illetéktelen állami beavatkozást láttak a szakrális szférába. Kompenzációképpen a kormány ötödikként felvette a javaslatok sorába a gyermekek vallásáról szóló törvényt, amelyben államilag érvényesnek ismerték el a vegyesvallású szülők előzetes megegyezését gyermekeik vallásáról, azaz a reverzalist. De katolikus részről kifogásolták az izraelita vallás egyenjogúsítását is, mert ennek révén lehetővé vált keresztények betérése a zsidóságba.³⁹ A bevett felekezetekből való kilépés szabaddá tetele pedig azzal a következménnyel járt, hogy az eddig törvényen kívüli szekták tolerált státuszba kerültek.⁴⁰

38 KARNER KÁROLY: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*, Debrecen, 1931, (Theológiai Tanulmányok 14.), 30.

39 GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Budapest, 2001, 289–295.

40 RAJKI ZOLTÁN – SZIGETI JENŐ: *Szabadegyházak története Magyarországon*, Budapest, 2012, 99–108.

A katolikus egyházat e törvények vitája felkészületlenül érte, ami összefüggött a püspöki kar megosztottságával. Simor prímás halála után a magyar kormány Vaszary Kolos bencés főapátot jelölte Esztergomba, aki jelmondatához híven („Pax”) békülékeny álláspontot képviselt a kormánnyal szemben, ezért azzal vádolták, hogy nem tudja kellő eréllyel képviselni az egyház szempontjait. A püspökök egy csoportja, melynek jellegzetes alakja Samassa József egri érsek volt, viszont igazodott az állami elvárásokhoz, sőt Samassa arra is vállalkozott, hogy a Vatikánban prókátora legyen a magyar kormánynak. Végül voltak olyanok, akik az egyház ellenkezését történeti-jogi érvekkel támasztották alá, közülük Schlauch Lőrinc nagyváradi latin szertartású bíboros-püspök emelkedett ki. A püspöki kar egysége csak 1893/94-re alakult ki, köszönhetően nem utolsósorban XIII. Leó pápa e tárgyban hozzájuk intézett, *Constanti Hungarorum* kezdetű apostoli levelének.

Mivel időközben, nem függetlenül az egyházi ellenállás kibontakozásától, Szapáry miniszterelnök lemondott, az egyházpolitikai törvényeket 1893/94-ben már a Wekerle-kormány tudta a képviselőházban sikerre vinni. Ám a főrendiházban már nehezebb volt támogatást szerezni, amit úgy küzdött le a kormány, hogy az uralkodóval új tagokat neveztetett ki, akik biztosítani tudták a többséget a javaslatok mellett. Ferenc József lelkiismereti aggályait sem volt egyszerű eloszlatni, végül azonban sor került a törvények szentesítésére 1894/95 folyamán. Az egyházpolitikai törvénycsomagot támogatói jelentős modernizációs lépésnek tekintették a polgári társadalom életében.⁴¹

A katolikus püspökök a következő hónapokban már arra helyezték a hangsúlyt, hogy a papság és a hívek törvénytisztelő állampolgárként járjanak el, ugyanakkor ne feledjék vallási kötelességeiket a szentségi házasság megkötésére és a gyermekek katolikus nevelésére vonatkozóan. Mivel most már nem volt akadálya a szülők megegyezésének vegyes házasság esetén, ennek tudatosítására is nagy súlyt fektettek, aminek eredményeképp a reverzálisok döntő többségét ettől kezdve a katolikus egyház javára adták. A következő évtizedekben a vegyesházasságok aránya az összes házasságkötésen belül folyamatosan emelkedett, 1910-re 13,3 %-ig, majd a húszas években – a trianoni államterületen – 20 % körül stabilizálódott. Ami a reverzális megadását illeti, 1896-ban a

41 Az ekkor elfogadott egyházpolitikai törvények: 1894: XXXI. tc. a házassági jogról (uralkodói szentesítés: 1894. dec. 9.), 1894: XXXII. tc. a gyermekek vallásáról (1894. dec. 9.), 1894: XXXIII. tc. az állami anyakönyvezésről (1894. dec. 9.), 1895: XLII. tc. az izraelita vallásról (1895. okt. 16.), 1895: XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról (1895. nov. 22.). BALOGH–GERGELY 2005, i. m. 443–461.

vegyesházasságok 15 %-ánál adtak ilyet a szülők, 1910-ben már 28,9 %-ánál, a húszas években pedig 40 % körül. A reverzálisok nagyobb részét már 1896-ban is a katolikus fél javára adták, 1900-tól pedig évente 1200–1300 nyilatkozattal több jutott a katolikus fél javára, mint a többi felekezetnek. Ebből kifolyólag a római katolikusok jelentős, a görög katolikusok kisebb mértékű „nyereséget” könyvelhettek el, míg az evangélikusok, reformátusok, görögkeletiek és izraeliták „veszteséget” vegyesházasságok esetén.⁴²

Az egyházpolitikai törvények elfogadásának jelentősek voltak a közvetett hatásai is. Az egyházi álláspont érvényesítésének kudarca világossá tette, hogy a püspökök hagyományos érdekkijárása az uralkodónál, illetve a katolikus főpapok és főnemesek együttes befolyása a törvényhozásra végképp a múlté. A parlamentáris döntéshozatal új érdekérvényesítési módszereket kívánt, ami Magyarországon is a politikai katolicizmus kialakulásához vezetett.⁴³ Ennek eszköze lett a katolikus jellegű párt, a Néppárt, amely éppen az egyházpolitikai küzdelmek nyomán jött létre 1895-ben.⁴⁴ A Néppárt azonban nem lett felekezeti párt abban az értelemben, hogy teljesen lefedte volna a katolikus választókat, kezdetben még az is előfordult, hogy a kormánypárt éppen egy katolikus papot léptetett fel a néppárti jelölttel szemben. A magyar kultúrharc másik hatása abban jelentkezett, hogy a katolikus egyház – részben alulról jövő kezdeményezések nyomán – súlyt fektetett erejének és társadalmi befolyásának megmutatására, amire egyébként XIII. Leó pápa is felszólította a magyar püspököket. Ezt a célt szolgálták a katolikus nagygyűlések 1894-től,⁴⁵ emellett megélenkült az egyesületi élet is, több hatásos kezdeményezéssel a szociális problémák kezelésében. Ugyancsak a társadalmi kérdések iránti érzékenység mutatkozott meg a keresztényszociális mozgalom kibontakozásában, amelyhez az ösztönzést XIII. Leó *Rerum novarum* enciklikája adta meg (1890).⁴⁶ Ez az irányzat arra keresett megoldást, amire a korabeli liberális politika „vak” volt, vagyis a kapitalizmus káros társadalmi következményeire. Az antiklerikalizmus

42 KARNER, i. m. 30–35.

43 KLESTENITZ TIBOR: *Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában*, in *Modernizáció és nemzetépítés. Hazza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*, Szerk. CSIBI NORBERT–SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM, Pécs, 2018, 263–281.

44 CSAPODI CSABA: *Gróf Zichy Nándor*, Budapest, 1993, (METEM könyvek 4.), 111–136.

45 GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest, 2017, (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), 25–73.

46 GERGELY JENŐ: *A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923*, Budapest, 1977.; SZOLNOKY ÉRZSÉBET: *Szociális igazságosság és keresztény szeretet. Giessen Sándor, a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója*, Budapest, 2003, 67–108.

térnyerése a századforduló után, mely összefüggött a szabadkőműveség radikalizálódásával⁴⁷ és a szociáldemokrácia erősödésével, sürgetővé tette a katolikus sajtó módszereinek korszerűsítését, a hitbuzgalmi kiadványok mellett hírlapok, magazinok, kulturális folyóiratok kiadását. A sajtóügy két apostola Prohászka Ottokár, 1905-től székesfehérvári püspök, és a jezsuita Bangha Béla lett, akik stílusukban és harcmódozukban különböztek ugyan, de a fő célt tekintve nem, ami a katolikus egyház társadalmi befolyásának megerősítése volt.⁴⁸ Mint annyi másban, a magyarországi egyházi élet ezen a területen is főként német mintát követett.

Amint korábban láttuk, a katolikus egyház a dualizmus korában multietnikus közösség volt, ugyanakkor mindkét rítusban emelkedett a magyarok aránya. Ebből az adottságból fakadt az egyházi vezetésnek az a kötelezettsége, amire az Apostoli Szentszék többször felhívta a magyarországi püspökök figyelmét, hogy gondoskodjanak híveik anyanyelvű lelkipásztori ellátásáról és az anyanyelv használatáról a hitoktatásban.⁴⁹ Ez a pasztorális követelmény azonban csorbát szenvedett az állami szervek azon törekvése miatt, hogy az egyházi intézmények is a magyarosítás szolgálatába álljanak, különös tekintettel a felekezeti népiskolákra.⁵⁰ Ehhez a kormányzati szándékhoz az egyházi vezetők különbözőképpen viszonyultak, mindenesetre az ellenérdekelt szlovák nemzeti mozgalomban a római katolikus alsópapság, az erdélyi románság képviselőiben pedig a görögkatolikus főpapság aktív szerepet játszott.⁵¹ Az anyanyelv-

47 RAFFAY ERNŐ: *Harcoló szabadkőműveség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*, Budapest, 2011.; Egy lokális példa: GÁSPÁR FERENC: *A kaposvári „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy*, Kaposvár, 2012.

48 KLESTENITZ TIBOR: *A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai*, in „*Alattad a föld, fölötted az ég...*”. *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*, Szerk. BALOGH MARGIT, Budapest, 2010, 141–159.; GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár*. „*A napbaöltözött ember*”, Budapest, 1994, 46–63, 113–116.; SZABÓ FERENC: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*, Budapest, 2007. 95–106.; MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC: *Bangha Béla SJ emlékezete*, Budapest, 2010, 65–75.; KISS MÁRIA RITA: *Bangha Béla sajtókonceptiója politológiai szempontból*, in *Allam és egyház*, i. m. 145–156.

49 Statisztikai adatok az egyházi ének és prédikáció nyelvéről, lásd SALACZ: *Egyház és állam* i. m. 134, 141.

50 A liberális nacionalizmusról lásd Ifj. BERTÉNYI IVÁN: *A századelő politikai irányzatai és Tiszta István*, in *A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948*, Szerk. ROMSICS IGNÁC. Budapest, 2009, 34–72.; A felekezeti népiskolák oktatási nyelvéről lásd KATUS LÁSZLÓ: *A lex Apponyi*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/; VESZTRÓCZY ZSOLT: *Modernizáció és/vagy magyarosítás. Iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban*, in *Pro Minoritate* 21 (2012) 1, 155–172.

51 Ez utóbbi háttéréről lásd ÁBRAHÁM BARNA: *A románok és a magyar nemzetállam-építés*, in *Modernizáció és nemzetépítés*, i. m. 319–340.

használat problémája ugyanakkor magyar híveket is érintett ott, ahol egy egyházmegyén belül ők alkottak kisebbséget. Közülük a vizsgált korszakban a magyar görögkatolikusok tudták ügyüket sikerre vinni.

A magyar görögkatolikusok első naggyűlése Hajdúdorogon 1868-ban

JANKA GYÖRGY

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

Előzmények

A XIX. századra Magyarországra is megérkezett a nemzeti ébredés kora, ami természetesen a magyarság mellett az itt élő nemzeti ségeket is érintette.

Míg a korábbi évszázadokban nem vezetett feszültséghez az eltérő nyelvhasználat, és teljesen természetes volt, hogy vegyes lakosságú területen a szomszédok értik és beszélnek egymás nyelvét, legyen szó akár földesúrról vagy cselédről ez a XVIII. század végén kezdett megváltozni. Először a véres 1784-es erdélyi parasztlázadás kapcsán hangzott el az őskeresésének és más népek elűzésének a gondolata: „feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel a románok régibb lakosai e hazának.”¹ Magyar részről először 1790-ben mondta ki Baróti Szabó Dávid a magyarosítás szándékával: „Magyarország magyar legyen”.²

Johann Gottfried Herder 1791-ben fogalmazta meg lépten-nyomon idézett, a magyarok jövőjéről gyászos képet festő véleményét: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, vlachok, és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet felfedezni.”³ Talán

1 MAKKAI LÁSZLÓ: *Magyar-román közös múlt*, 2. kiad. Héttorony könyvkiadó, 1989. 188.

2 ifj. BARTA JÁNOS: *A tizennyolcadik század története*, Pannonica, 2000. (Magyar Századok) 217–221.

3 JOHANN GOTTFRIED HERDER: *Werke, Band III/1, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, [1791] herausgegeben von Wolfgang Pross, Carl Hanser Verlag, München, 2002. 633.

ennek is köszönhető, hogy a nemzethalál képe még a Szózatban is megjelenik.

1791. márciusában szentesítette a király az 1791-es országgyűlési törvényeket. A 16. törvénycikk kimondta, hogy a gimnáziumokban, főiskolákban és az egyetemen magyar nyelvi tanszékeket kell szervezni és oktatni kell a magyar nyelvet, de a kormánysszerveknek a latin maradt a hivatalos nyelve.⁴

Ebben a millióban kezdődött a magyar görögkatolikusok eszmélődése, identitás- és útkeresése.

Kitekintésként érdemes összehasonlítást tenni a magyarországi görög ortodox egyházközségek liturgikus törekvéseivel, igényeivel.

A XVIII. század közepétől jelentős számú, tehetős görög ortodox népesség vándorolt hazánkba, akik 32 új egyházközséget alapítottak, templomokat, parókiákat építettek, és viszonylag hamar nyelvükben elmagyarosodtak, de nem akarták keleti szertartásukat feladni. Így a görögül egyre kevésbé tudó következő nemzedékek számára magyar nyelvű katekizmusokat és liturgikus fordításokat készítettek.

Ezek közül a legfontosabbak:

Igaz vallástétele a Napkeleti közönséges Ekklesiának ... Pest 1791. (Ez Mogila Péter kijevi metropolita hitvallásának magyarra fordítása Miskolczi Istvántól, akinek halála miatt fia Miskolczi Miklós adta ki édesapja munkáját.)

Imádságos könyvetske... Karapács Demeter gyulai kereskedő fordított görög nyelvből egy imakönyvet azok számára, akik már a magyaron kívül nem értették a görög, a román, vagy a szláv nyelvet. Pesten nyomatta ki saját költségén 1795-ben, és az igényt jelezte, hogy még négy kiadásra került sor 1815-ben, 1832-ben, 1835-ben és 1854-ben.

Kis Kátekizmus... Georgievits Áron győri parókus készített egy kétnyelvű görög-magyar katekizmust a karlócai érsekség által 1774-ben kiadott mű alapján egyházközsége fiataljai számára. Győrben adatta ki 1801-ben.

Evangeliumok és Epistolák... Stériady Teodor tatai kereskedő fordította le a vásár- és ünnepnapi liturgiákra rendelt apostoli és evangéliumi szakaszokat, a fordítás Vácott 1802-ben látott napvilágot.

Ortodox hitvallók imakönyve, vagy a görög Synopsis magyarja fordította Popovics János karcagi paróchus, megjelent Nagyváradon 1861-ben. Popovics többi liturgiafordítása és magyar evangéliumos könyve kéziratban maradt meg.

4 ifj. BARTA, i.m., 212–214.

Meg kell említenünk, hogy ezek a fordítások püspöki jóváhagyás nélkül jelentek meg, tehát alulról jövő kezdeményezésként, jó szándékú és egyházuk jövőjéért aggódó laikusok és papok buzgóságának eredményeként.⁵

Görögkatolikus szempontból a Magyar Királyság északkeleti részén élő hívek három egyházmegye joghatósága alá tartoztak: legnagyobb részben a munkácsi, valamint az ebből kialakított eperjesi püspökséghez, melyeknek liturgikus nyelve az ószláv volt, valamint a román liturgikus nyelvű nagyváradi görögkatolikus püspökséghez.

Bár a római katolikus magyarok sem anyanyelvükön hallgatták ebben az időszakban a szentmisét, hanem latinul, az ő magyarságukat senki sem kérdőjelezte meg, míg a magyar görögkatolikusokat a köznép csak oroszoknak, vagy románoknak nevezte szertartási nyelvük alapján. Míg azonban a ruszinoknak nem volt problémájuk az ószlávval, a románok pedig egyenesen az anyanyelvükön imádkozhattak templomaikban, ez a magyarokról nem volt elmondható.

Az első fordítások és könyvek

Ezért kezdett bontakozni egyre erőteljesebben az a mozgalom, amely a magyar nyelv használatát igyekezett lehetővé tenni a liturgiában is: ennek eredményeként születtek meg első kéziratos liturgia-fordításaink: 1793-ban Krucsay Mihály gálszécsi lelkész, 1795-ben pedig Kritsfalusi György ungvári tanár gondozásában. Utóbbi kéziratos liturgia fordítását Bacsinszky András munkácsi görögkatolikus püspöknek ajánlotta névnapjára. Bacsinszky 1758-tól 1761-ig segédlelkész volt Hajdúdorogon, majd 1761-től 1772-ig, püspöki kinevezéséig parókus, majd főesperes. A hagyomány szerint maga is támogatta a magyar prédikációt, imákat és énekeket.⁶

1797-ben Kassán jelent meg először nyomtatásban magyar nyelvű könyv Décsy Antal miskolci ügyvédől *Az magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés* címmel. Décsy Bacsinszky András munkácsi püspök-

5 BERKI FERIZ: *Az orthodox kereszténység*, 2.kiad. Budapest, 1984. 127–136.

6 JANKA GYÖRGY: *Bacsinszky András hajdúdorogi évei*. in *Bacsinszky András munkácsi püspök*, Szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/6.) 39. NYÍRÁN JÁNOS: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában*, in *Bacsinszky András munkácsi püspök*, Szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/6.) 150–151.